

Орехова А. А.

ORCID: 0009-0002-7211-1191

студентка факультету теології

Папський Університет Св. Томи Аквінського «Ангелікум»

м. Рим, Італія

“Я БАЧИВ ГОСПОДА, ЩО СИДІВ НА СВОЄМУ ПРЕСТОЛІ, І ВСЕ НЕБЕСНЕ ВІЙСЬКО ПРАВОРУЧ І ЛІВОРУЧ КОЛО НЬОГО” (1 ЦАР. 22,19): ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ БОГА САВАОТА В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ ТА МИРУ

Ключові слова: ТаНаХ, Саваот, війна, мир, небесна літургія.

Епітет Бога як Саваота¹ зустрічається в книгах Самуїла, Царств, Хронік та в пророчих книгах, тобто ця титулярна форма є репрезентативною для Ізраїлю від найдавніших царів до періоду після вигнання. Вперше цей титул з’являється в історії походження Самуїла.

Епітет походить від давньоєврейського кореня **סבא** “вести війну, служити”, тобто “Бог Саваот” можна перекласти як “Бог воїнів”², адже 1 Цар. 22,19 згадує небесне військо, що оточує Всевишнього, – **צבא השמים** [*šəḇāʾ haššamayim*]. Отже, давньоєврейський корінь застосовується авторами ТаНаХу в парі з тетраграматом **יהוה** для окреслення Бога Саваота, а також для опису особливого роду небесних істот, що перебувають поруч із престолом Бога. Ісаїя та Єзекиїл асоціюють це небесне військо з янголами – серафимами (Іс. 6, 1–5) та херувимами (Єз. 1,4; 10,1). Етимологія епітета, очевидно, поєднує образ Бога з контекстом війни. Ба більше, іменник **שָׁבָא** [*šāḇāʾ*] в однині чи в множині найчастіше застосовується щодо військових сил – янголів небесного війська чи на позначення стану служби, як-от, наприклад, у Книзі Чисел, де слово згадується у вислові “той, хто йде на службу”, щоб охарактеризувати військовослужбовця як представника організованої служби державі на відміну від мобілізованого.

Однак уривки з книг Ісаї та Єзекиїла вважаються яскравими прикладами так званої небесної літургії, яка знаходить своє відображення і в псалмі з групи *Галлель*³ 148, у якому Бог

¹ У ТаНаХу є кілька варіантів цього титулу, але найпоширеніша форма титулу – найкоротша *Ягве Саваот*.

² Існує граматична проблема точного перекладу, інколи перекладають як “Господь Сил”, зберігаючи родовий давньоєврейський відмінок.

³ Назва *Галлель* походить від давньоєврейського кореня **ללל** “хвалити”.

прославляється усім Його створінням, зокрема й “всім війнством небесним”. Цей псалом є частиною щоденного вступу до ранкової молитви *Шахарит* у сучасному юдаїзмі, як і текст Іс. 6, 3 “Свят, свят, свят Господь Саваот, вся земля повна слави Його” – це так звана *Йоцер Кедуша*, гімн у *Йоцер Ор* (“Творець світла”), благословенні щоденної ранкової молитви *Шахарит*. Як пише Естер Шазон, небесна літургія як спільна для янголів та людей прослава Бога-Творця, являє собою універсальну хвалу, що співає в поліфонному хорі усе створіння. Найвідомішим прикладом небесної літургії поза біблійним текстом є Пісні Суботнього Всепалення (4Q400–407, 11Q17, Mas1k), літургійні тексти кумранської спільноти *Яхад*, що датуються 100-ми роками до н. е. Оскільки манускрипти описують богослужіння янголів при престолі Всевишнього, то часто ці тексти називають Янгольською літургією. 4Q402, фрагмент 4 містить посилання на Бога війни: “8. бо Богу богів (належить) [зброя]⁴ війни...”, але епітет Бога “Саваот” не з’являється в цих текстах.

Себастьян Сельвен вважає, що Прото-Ісає написав ці слова не в контексті небесної літургії, а радше для того, щоб відобразити загрозливий характер твердження, на що вказує ім’я Бога Саваота. Однак образ Бога-Воїна та Переможця настільки тісно пов’язаний із жертвою подяки, яку складає Ізраїль за захист від ворогів, що важко розірвати ці наративи. Джон П. Пітерс вказав на цей зв’язок між контекстом війни та літургійними псалмами хвали *Галлель* 146–150, які зберегли первісну форму імені Ягве – Яг: *הַלְלוּ-יְהוָה* [*halləlu-yāh*], та псалмами подяки, які зберегли первісну форму жертвовного воання: “Подякуйте Ягве Саваоту...” (Єр. 33, 11).

Найцікавішим моментом є літературне обмеження в застосуванні титулу Саваот в ТаНаХу: жодної згадки цього епітета Бога в Торі, Ісуса Навина та Суддях. Єзекиїл та Даниїл також не використовують його, хоча інші пророчі книги переповнені ним. Мак-Кліллан вважає, що цей титул пов’язаний лише зі стабільним та організованим національним життям: народ, що живе в себе вдома, прославляє Бога, Володаря війни, Головнокомандувача військ. Першим, хто стверджує цю ідею, є янгол-начальник Господнього війська, що з’явився Ісусу Навину під Єрихоном (Іс. Нав. 5:13–15).

Давньоєврейський корінь *נצח* виражає ідею організованої та обов’язкової служби в контексті війни, але не тільки. Наприклад, Вих. 38:8 відображає ідею служіння жінок при брамі Скинії, а 1 Хр. 27:1–3 згадує “голову над усіма військовими начальниками” в контексті організованої та обов’язкової служби “цареві у всіх справах”, не тільки

⁴ Тут у манускрипті використовується іменник у множині, тобто йдеться про декілька видів зброї.

у війні. Іменником “саваот” названі священники та левіти, які не мали права брати участь у війнах, проте чия діяльність була пов’язана з організованою та постійною службою при Храмі, тобто з літургійним служінням. Пісні Суботнього Всепалення також розповідають про янголів-священників, що по чергово служать Всевишньому в небесних палацах. Важко визначити, який контекст є первинним за значенням – контекст війни чи літургії, проте простежується ідея, що мир – це не просто коли немає війни, а שלום [šālôm] – повнота буття, що побудована на любові до Всевишнього та до ближнього.

Література:

1. *Discoveries in the Judaean Desert*, 11, editor-in-chief Emanuel Tov, Qumran Cave 4, 6, Poetical and Liturgical Texts, Part I by Esther Eshel, Hanan Eshel, Carol Newsom, Bilhah Nitzan, Eileen Schuller and Ada Yardeni in consultation with James Vanderkam and Monica Brady. Oxford: Clarendon Press, 1998.
2. Chazon, Esther G. ‘Prayers from Qumran and Their Historical Implications’. *Dead Sea Discoveries* 1. No. 3 (1994). P. 265–285.
3. Chazon, Esther G. ‘Lowly To Lofty: The “Hodayot”’s Use of Liturgical Traditions to Shape Sectarian Identity and Religious Experience’. *Revue de Qumrân*. Vol. 26. No. 1 (101) (JUN 2013). P. 3–19.
4. Collins, John J. and James Nati. *The Rule of the Association and Related Texts*. Oxford: Oxford University Press, 2024.
5. Dimant, Devorah. ‘Men as Angels: The Self-Image of the Qumran Community’. In *Religion and Politics in the Ancient Near East* (Studies and Texts in Jewish History and Culture). P. 93–103. Edited by Adele Berlin. Bethesda: University of Maryland Press, 1996.
6. Jost, Michael R. ‘The Liturgical Communion of the Yaḥad with the Angels: The Origin of the Songs of the Sabbath Sacrifice Reconsidered’. *Dead Sea Discoveries* 29 (2022). P. 1–24.
7. McClellan, William H., S. J. ‘Dominus Deus Sabaoth’. *Catholic Biblical Quarterly* 2. No. 4 (Oct. 1940): 300–307.
8. Newsom, Carol A. *Angelic Liturgy: Songs of the Sabbath Sacrifice*. The Dead Sea Scrolls: Hebrew, Aramaic, and Greek Texts with English Translations. Vol. 4B. Edited by James H. Charlesworth and Carol A. Newsom. Tübingen: Mohr Siebeck/Louisville, Ky.: Westminster John Knox, 1999.
9. Newsom, Carol A. ‘Songs of the Sabbath Sacrifice’. In *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*. Edited by Lawrence H. Schiffman and James C. VanderKam. Vol. 2. 2 vols. P. 887–889. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000.

10. Newson, Carol A. *The Self as Symbolic Space: Constructing Identity and Community at Qumran. STDJ 52.* Leiden: Brill, 2004.
11. Peters, John P. 'Notes on Some Ritual Uses of the Psalms'. *Journal of Biblical Literature* 29. No. 2 (1910). P. 113–125.
12. Selván, Sebastian. *Liturgy and Biblical Interpretation: The Sanctus and the Qedushah.* Indiana: University of Notre Dame Press, 2021.
13. Wilson, Gerald H. 'A First Century C.E. Date for the Closing of the Book of Psalms?'. *Jewish Bible Quarterly* 28. No. 2 (April – June 2000). P. 102–110.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-530-6-55>

Радченко Ю. Ю.

ORCID: 0000-0002-2584-5865

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри східної філології

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського;
науковий співробітник

Центр модерної історії імені Миколи Гаєвого;
директор

Центр дослідження міжетнічних відносин Східної Європи

ОБРАЗ ЦАРЯ СОЛОМОНА (ШЛОМО) В КАРАЇМСЬКІЙ МЕДЖУМІ

Ключові слова: караїми, юдаїзм, меджума, цар Соломон.

Вивчення меджум – пам'ятників караїмської письменності – є важливим елементом сучасних єврейських студій. Ці документи проливають світло на багато аспектів сучасної караїмської та єврейської ідентичності на території Центрально-Східної Європи. Єврейський цар Соломон (Шломо) є дуже популярним героєм різних (єврейських, християнських, мусульманських) наративів, де він зображається як мудрець, маг та чудотворець. Інформацію про цього персонажа ТаНаХу можна знайти також у караїмській кримській меджумі, текст якої опублікував на початку 2000-х рр. Авраам Кефелі. Текст, який міститься в згаданій меджумі, багато в чому повторює історію про будівництво Першого Храму царем Соломоном за допомогою черв'яка Шаміра (Вавилонський Талмуд, Гітін 68). Як ця історія могла потрапити до караїмського наративу, якщо згадати про